

Πανδημική κρίση και επόμενη μέρα: Κοινωνικο-οικονομικές, θεσμικές και πολιτικές όψεις

Ανάλυση των αποτελεσμάτων της έρευνας κοινής γνώμης του Ινστιτούτου Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ, σε συνεργασία με την Prorata

Δρ. Κώστας Ελευθερίου, Συντονιστής Κύκλου Πολιτικής Ανάλυσης,
Διδάσκων ΕΚΠΑ

Η πανδημική κρίση ήταν μια πολύπλευρη κρίση, η οποία είχε επιπτώσεις σε οικονομικό, κοινωνικό-ατομικό, πολιτικό και θεσμικό επίπεδο. Η διαχείριση της πανδημίας, οι μεταβολές που αυτή επέφερε αλλά και το status της επόμενης μέρας δημιουργούν ερωτήματα που κυριαρχούν στη δημόσια συζήτηση. Στην έρευνα κοινής γνώμης που πραγματοποίησε το **Ινστιτούτο Εναλλακτικών Πολιτικών ΕΝΑ**, σε συνεργασία με την Prorata, οι ερωτώμενοι κλήθηκαν να τοποθετηθούν για το πώς διαχειρίστηκαν τα περιοριστικά μέτρα, για την επίδραση της κρίσης στην οικονομική τους κατάσταση, καθώς και για τις πολιτικές που πρέπει εφεξής να προωθηθούν, να αξιολογήσουν τη συμβολή διαφόρων θεσμών στη διαχείριση της κρίσης και να εκτιμήσουν την επίπτωση των περιοριστικών μέτρων στις ατομικές ελευθερίες.

Διαχείριση περιοριστικών μέτρων

Στο πρώτο μέρος της ανάλυσης της έρευνας η έμφαση δίνεται σε στάσεις οι οποίες σχετίζονται με το βίωμα του εγκλεισμού καθαυτό. Είναι αναμενόμενο ότι οι συνθήκες του εγκλεισμού, οικονομικές ή χωρικές, διαμορφώνουν συγκεκριμένες στάσεις και συμπεριφορές. Ποιες μεταβολές βίωσαν οι

ερωτώμενοι στην περίοδο του lockdown; Ποια συναισθήματα κυριάρχησαν; Πως φαντάζονται τη μελλοντική εξέλιξη των πραγμάτων;

Περίπου το 70% των ερωτωμένων παρέμεινε στην οικία του κατά τη διάρκεια της πανδημικής κρίσης, είτε λόγω μιας προϋπάρχουσας κατάστασης ανεργίας, είτε λόγω τηλεργασίας ή και αναστολής εργασίας, ενώ το 28% εργάστηκε στον φυσικό χώρο εργασίας του. Το 80% των ερωτωμένων συμβίωσε στο σπίτι με 1 έως 3 ακόμη άτομα και μόλις το 12% παρέμεινε μόνο του. Σε ό,τι αφορά τα συναισθήματα στην περίοδο της πανδημίας, το πιο έντονο φαίνεται πως ήταν αυτό της «αβεβαιότητας» (39%). Αμέσως μετά έρχονται η «ηρεμία» (29%), η «ανασφάλεια» (26%) και το «άγχος» (24%). «Φόβος» βίωσε το 15%, «οργή» το 13%, «ελπίδα» μόλις το 9%, «γαλήνη» το 6% και «απελπισία» το 4%.

Ο εγκλεισμός ήταν, επομένως, ένα μαζικό φαινόμενο, που επηρέασε μεγάλο μέρος των ερωτωμένων. Το γεγονός δε ότι για την πλειοψηφία επρόκειτο για ένα βίωμα όχι ατομικό και μοναχικό, αλλά συλλογικό και οικογενειακό, εξηγεί το υψηλό ποσοστό της «ηρεμίας». Από εκεί και πέρα, τα αρνητικά συναισθήματα που επικράτησαν ήταν τα πιο ήπια (αβεβαιότητα, ανασφάλεια, άγχος), ενώ τα πιο έντονα (φόβος, οργή, απελπισία) ήταν περισσότερο περιορισμένα. Είναι εμφανές ότι για τους πιο πολλούς από τους ερωτωμένους τα ερωτήματα για την επόμενη μέρα προκαλούν αβεβαιότητα για το μέλλον, η οποία ωστόσο είναι κοινός τόπος για την ελληνική κοινή γνώμη, καθώς ήδη η περίοδος της οικονομικής κρίσης κυριάρχησε από τέτοια συναισθήματα.

Οικονομική κατάσταση κατά τη διάρκεια του lockdown και μετά από αυτό

Ως προς την αξιολόγηση της οικονομικής κατάστασης από τις εκλογές του 2019 έως σήμερα, μόλις το 21% δηλώνει ότι αυτή βελτιώθηκε μετά τις εκλογές του περασμένου Ιουλίου. Το 35% δηλώνει ότι επιδεινώθηκε και το 43% ότι

παραμένει η ίδια. Με όρους πολιτικο-ιδεολογικής αυτοτοποθέτησης¹, βελτίωση οικονομικής κατάστασης από τις εκλογές του 2019 διαπιστώνουν κυρίως οι «δεξιοί» (32%), οι «αδιάφοροι» (22%) και οι «κεντρώοι» (20%) και μόνο το 7% των «αριστερών». Επιδείνωση βλέπει το 55% των «αριστερών», το 33% των «κεντρώων», το 19% των δεξιών και το 41% των «αδιάφορων». Η κατάσταση παραμένει η ίδια για το 37% των «αριστερών», το 47% των «κεντρώων» και των «δεξιών» και το 36% των «αδιάφορων».

Λαμβάνοντας υπόψη ότι το 50% των ερωτώμενων δήλωσε ότι είχε εισοδηματικές απώλειες από την κρίση, ενώ για το 97% αυτών η μείωση του εισοδήματός τους επηρέασε, από λίγο έως πολύ, την οικονομική κατάσταση του νοικοκυριού, είναι φανερό η εισοδηματική επίπτωση του lockdown. Παράλληλα, αποκαλύπτεται η επιφυλακτικότητα των πολιτών για τη βελτίωση των οικονομικών τους εν γένει στη μετά την κρίση περίοδο, αφού τους μοιάζει *υπαρκτός ο κίνδυνος η απώλεια αυτή να αποκτήσει χαρακτήρα μονιμότητας*. Δεν είναι τυχαίο ότι στους επόμενους 12 μήνες βλέπει βελτίωση οικονομικής κατάστασης μόλις το 23% των ερωτώμενων (το 9% των «αριστερών», το 22% των «κεντρώων», το 39% των «δεξιών» και το 20% των «αδιάφορων»), επιδείνωση το 42% (το 66% των «αριστερών», το 41% των «κεντρώων», το 22% των «δεξιών» και το 46% των «αδιάφορων») και στασιμότητα το 32% (το 21% των «αριστερών», το 34% των «κεντρώων», το 37% των «δεξιών» και το 29% των «αδιάφορων»).

Ως εκ τούτου, παρότι το 76% αξιολογεί θετικά την υγειονομική διαχείριση από την Πολιτεία, στα οικονομικά μέτρα στήριξης τα δεδομένα διαφέρουν: το 56% τα αποτιμά θετικά και το 42% τα κρίνει αρνητικά.

¹ Για την πολιτικο-ιδεολογική αυτοτοποθέτηση χρησιμοποιήθηκε η κλασική κλίμακα Αριστερά-Δεξιά (0-10). «Αριστεροί» είναι όσοι αυτοτοποθετήθηκαν στις θέσεις 0-3, «κεντρώοι όσοι αυτοτοποθετήθηκαν στις θέσεις 4-6 και «δεξιοί» όσοι αυτοτοποθετήθηκαν στις θέσεις 7-10. «Αδιάφοροι» (ως προς τη διάκριση Αριστερά/Δεξιά) είναι όσοι απάντησαν Δεν γνωρίζω/Δεν απαντώ ή θεωρούν ότι αυτή η διάκριση δεν έχει νόημα.

Από την άλλη πλευρά, η άρση του lockdown και η απελευθέρωση των ταξιδιών προκαλεί φόβο για ένα νέο κύμα ιού στο 57% και αισιοδοξία για την πορεία της οικονομία μόλις στο 31%. Επιπλέον, μεγάλο ποσοστό των ερωτώμενων (40%) τάσσεται υπέρ της συνέχισης της οικονομικής και κοινωνικής ζωής, σε περίπτωση νέας έξαρσης της πανδημίας, υπό το φόβο, ακριβώς, περαιτέρω διεύρυνσης των εισοδηματικών απωλειών. Η πλειοψηφία (ποσοστό 56%) φαίνεται να προκρίνει, ωστόσο, την εκ νέου επιβολή lockdown, εφόσον απαιτηθεί, προτάσσοντας την υγειονομική προστασία.

Η απάντηση σε αυτό το διλημματικό ερώτημα αναδεικνύει κι *ένα «διχασμό» στο κοινωνικό σώμα που αποτυπώνει ανταγωνιστικές σταθμίσεις για την υγεία και τη ζωή καθηαυτή, από τη μια, και τη δυνατότητα διασφάλισης των επιδιωκόμενων υλικών όρων διαβίωσης, από την άλλη*. Πέρα από τον οικονομισμό που χαρακτηρίζει πολλές αναλύσεις, φαίνεται πως για ένα μεγάλο μέρος της κοινωνίας η αντιμετώπιση του υγειονομικού κινδύνου εξακολουθεί να είναι βασική προτεραιότητα. Επιπλέον, ο πεσιμισμός γύρω από το οικονομικό μέλλον της χώρας, εκτός από απόηχος δέκα ετών κρίσης, φαίνεται πως αντιβαίνει προς αφηγήματα ανάκαμψης ή επιστροφής στην κανονικότητα, εωσότου διαφανούν κάποιες θετικές εξελίξεις. Τέλος, το ότι η πανδημική κρίση είναι μια παγκόσμια κρίση με σωρευτικές και ταυτόχρονες αρνητικές συνέπειες σε πολλές οικονομίες εδραιώνει τέτοιου είδους πεσιμιστικές αποτιμήσεις².

Στάσεις για τις πολιτικές της επόμενης μέρας

Οι πολιτικές της επόμενης μέρας είναι πλέον το βασικό επίδικο του πολιτικού ανταγωνισμού. Τι πρέπει, κατά προτεραιότητα, να κάνει η

² Για μια προσέγγιση των επιδράσεων της πανδημικής κρίσης και των κρίσεων εν γένει στις πολιτικές των κρατών βλ. Γερ. Μοσχονάς, «Η Κρίση Του Κορωνοϊού Υπό Το Φως Του Παρελθόντος. Το κραχ του 1929, η κρίση του 2008 και οι συνέπειες στις σχέσεις κράτους-αγορών», Ιούνιος 2020 στο <https://www.dianeosis.org/wp-content/uploads/2020/06/moschonas-arthro-krisi-v5-1.pdf>

κυβέρνηση για να αντιμετωπίσει τα επίχειρα της κρίσης; Να δώσει έμφαση στην ενίσχυση του κοινωνικού κράτους και της δημόσιας υγείας; Ή να μειώσει φόρους και να ενισχύσει την επιχειρηματικότητα; Πώς επιδρά το βίωμα της κρίσης σε αυτές τις στάσεις;

Σε ό,τι αφορά την επαύριο της πανδημίας και τις ενδεδειγμένες κυβερνητικές πρωτοβουλίες για τη διαχείρισή της, το 63% εκτιμά ότι η κυβέρνηση οφείλει να λάβει μέτρα ανάσχεσης της ανεργίας, στήριξης των μισθών και βελτίωσης των συνθηκών εργασίας, με το 44% να δηλώνει ότι είναι αναγκαία η ενίσχυση του κοινωνικού κράτους εν γένει. Για το 39% προέχει η μείωση της φορολογίας, για το 18% η εισοδηματική στήριξη των αδυνάμων, για το 9% η ρύθμιση των «κόκκινων» δανείων και μόλις για το 7% η παροχή δανείων στις επιχειρήσεις. Οι «αριστεροί» ερωτώμενοι προκρίνουν την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους (69%) και τη διαχείριση των εργασιακών σχέσεων (74%). Οι «κεντρώοι» τη διαχείριση των εργασιακών σχέσεων (61%) και την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους (42%). Οι «δεξιοί» τη μείωση της φορολογίας και τη διαχείριση των εργασιακών σχέσεων (59%) και, τέλος, οι «αδιάφοροι» τη διαχείριση των εργασιακών (58%) και τη μείωση της φορολογίας (50%).

Φαίνεται, επομένως, ότι η υγειονομική κρίση και οι οικονομικές και κοινωνικές της επιπτώσεις ανέδειξαν τη στήριξη της απασχόλησης, την προστασία των εργασιακών σχέσεων και την ενδυνάμωση του κοινωνικού κράτους σε ύψιστης σημασίας προτεραιότητες για την υπέρβασή της. Εντούτοις, εμφανίζεται ένας ακόμη «διχασμός», εάν προσεγγιστούν τα ευρήματα με βάση την πολιτικο-ιδεολογική αυτοτοποθέτηση: για «αριστερούς» και «κεντρώους» προτεραιότητα έχει η ενίσχυση του κοινωνικού κράτους, ενώ για «δεξιούς» και «αδιάφορους» η μείωση της φορολογίας.

Στη συνάφεια αυτή, η γενική εκτίμηση από το 39% των ερωτώμενων ότι προέχει η μείωση της φορολογίας, στάση που προϋπήρχε ως τέτοια της κρίσης, καθώς και το γεγονός ότι η συντριπτική πλειοψηφία (ποσοστό 72%) διάκειται αρνητικά απέναντι στο ενδεχόμενο αύξησης της φορολογίας, ακόμη και για την ενίσχυση του ΕΣΥ και του κοινωνικού κράτους, παρότι αξιολογούνται ως τομείς που χρήζουν κατά προτεραιότητα στήριξης,

αποκαλύπτουν μια «αφετηριακή αντίφαση». Αυτή έγκειται στο ότι οι ερωτώμενοι καταδεικνύουν το στόχο (βλ. ενίσχυση του ΕΣΥ και του κοινωνικού κράτους), αλλά ανθίστανται στην ιδέα στήριξής τους από το ίδιο ή υψηλότερο επίπεδο φορολογίας. Ενδεικτικό είναι ότι με την ιδέα αύξησης της φορολογίας για την ενίσχυση του κοινωνικού κράτους διαφωνεί το 61% των «αριστερών» και το 72% των «κεντρών». Ελαφρώς μικρότερο, αλλά εξίσου υψηλό (67%), είναι το ποσοστό όσων τοποθετούνται αρνητικά στο ίδιο ενδεχόμενο για την ενίσχυση της αμυντικής ισχύος της χώρας. Με όρους πολιτικο-ιδεολογικούς, διαφωνεί το 84% των «αριστερών», το 70% των «κεντρών», το 48% των «δεξιών» (συμφωνεί το 51%) και το 67% των «αδιάφορων».

Τα ευρήματα αυτά είναι συμμετρικά με το παραπάνω –ισχυρό– αίτημα μείωσης της φορολογικής επιβάρυνσης (το οποίο πάντως δεν είναι πλειοψηφικό), ενώ ενδιαφέρον είναι ότι η άρνηση αύξησης των φόρων αφορά δύο επίκαιρους πυλώνες, τον κοινωνικό, η σημασία του οποίου αυξήθηκε εντός κρίσης, αλλά και τον αμυντικό, σε μια φάση επιδείνωσης των ελληνοτουρκικών σχέσεων.

Παρά ταύτα, στο ερώτημα ποιος/τι θα έπρεπε να ενισχυθεί οικονομικά (προσωπικό, εξοπλισμός κ.λπ.) το επόμενο διάστημα, το 75% των ερωτώμενων επιθυμεί ενίσχυση του ΕΣΥ, το 12% εργαστηρίων και ινστιτούτων και μόλις το 8% του στρατού. Την ενίσχυση του ΕΣΥ επιθυμεί το 95% των «αριστερών», το 78% των «κεντρών», το 59% των «δεξιών» και το 62% των «αδιάφορων».

Τέλος, στο ερώτημα πού και πώς θα ήταν προτιμότερο να διοχετευθεί μια ενδεχόμενη κρατική οικονομική ενίσχυση προς τους πολίτες, οι απόψεις είναι μοιρασμένες: το 44% προτιμά την ενίσχυση με αρκετά χρήματα όσων αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα, ενώ το 39% την ενίσχυση με λίγα χρήματα όσο περισσότερων γίνεται. Αντίθετα, το 13% επιλέγει την κρατική αποταμίευση έναντι της διάθεσης των όποιων πόρων. Το εύρημα αυτό επιτρέπει το συμπέρασμα ότι ένα αθροιστικά εξαιρετικά υψηλό ποσοστό τάσσεται υπέρ ενός είδους αναδιανομής πόρων, χωρίς όμως να είναι αμελητέο το 13% που αντιτίθεται σε κάθε αναδιανεμητικό ενδεχόμενο.

Από την άλλη πλευρά, φαίνεται ότι το δίλημμα ανάμεσα στην καθολική οικονομική ενίσχυση και τη στοχευμένη στήριξη των πιο αδύναμων τέμνει εγκάρσια και τις πολιτικο-ιδεολογικές κατηγορίες. Υπέρ της ενίσχυσης όσων αντιμετωπίζουν σοβαρά οικονομικά προβλήματα με αρκετά χρήματα τάσσεται το 51% των «αριστερών», το 47% των «κεντρών», το 37,5% των «δεξιών» και το 35% των «αδιάφορων». Υπέρ της ενίσχυσης με λίγα χρήματα όσο περισσότερων γίνεται τάσσεται το 43,9% των «αριστερών», το 38,3% των «κεντρών», το 36% των «δεξιών» και το 38% των «αδιάφορων».

Από τις απαντήσεις αυτές προκύπτουν δύο «εσωτερικές εντάσεις». Η μία αφορά τον τύπο αναδιανομής, όπου και διαπιστώνεται ένας ακόμη «διχασμός», που θέτει προφανείς προκλήσεις για τους διαμορφωτές πολιτικής. Η δεύτερη αφορά την αναντιστοιχία, κι εδώ, μέσων και σκοπών. Δηλαδή, *η νομιμοποίηση του αναδιανεμητικού αιτήματος αντιφάσκει με την άρνηση στήριξης του από το μόνο διαθέσιμο εργαλείο, τη φορολογική πολιτική*. Σε αυτό το σημείο, βέβαια, ίσως υποδηλώνεται η αίσθηση των πολιτών ότι τα σημερινά επίπεδα φορολογίας είναι υψηλά και όχι επαρκώς ανταποδοτικά, αλλά αυτή η υπόθεση εκφεύγει της εν λόγω έρευνας.

Η συμβολή των θεσμών στη διαχείριση της πανδημικής κρίσης

Η πανδημική κρίση έθεσε σε δοκιμασία πολλούς από τους θεσμούς του ελληνικού κοινωνικού σχηματισμού, τόσο ως προς την επιχειρησιακή τους ικανότητα όσο και προς την επικοινωνία τους με τους πολίτες. Πώς επέδρασε η πανδημία στον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται οι πολίτες τους θεσμούς; Ποιοι θεσμοί θεωρείται ότι συνέβαλαν περισσότερο στην αντιμετώπιση της κρίσης;

Ως προς τις αξιολογήσεις των πολιτών σχετικά με τη συμβολή ορισμένων θεσμών στη διαχείριση της πανδημίας, στην κορυφή της κατάταξης, με 7,3/10, βρίσκεται το δημόσιο σύστημα υγείας, ενώ στις τελευταίες θέσεις συναντούμε την Εκκλησία και τα ΜΜΕ, που βαθμολογούνται με 3,2 και 3,85 αντίστοιχα. Στο μέσον περίπου της κλίμακας τοποθετούν οι πολίτες τα σώματα ασφαλείας

και την πολιτική προστασία (6,25), την κυβέρνηση (5,9), τις επιχειρήσεις (5,5) και τα πολιτικά κόμματα (4,75).

Η αναμενόμενη υψηλή αξιολόγηση της συμβολής του συστήματος υγείας συνοδεύεται και από το εύρημα ότι, *για τη συντριπτική πλειονότητα των ερωτώμενων (88%), το δημόσιο σύστημα υγείας μπορεί να αντιμετωπίσει πιο αποτελεσματικά μια πανδημική κρίση, με μόλις το 7% να αποδίδει αυτόν τον ρόλο στον ιδιωτικό τομέα υγείας*. Είναι ενδεικτικό ότι η αποτίμηση αυτή είναι «διαπαραταξιακή»: για τη μεγαλύτερη ικανότητα του ΕΣΥ συνομολογούν το 94% των «αριστερών» ερωτώμενων, το 90% των κεντρικών, το 85% των «δεξιών» και το 76% των «αδιάφορων».

Ομοίως εξηγείται και η υψηλή αξιολόγηση της πολιτικής προστασίας, ενώ κατά τι χαμηλότερο είναι το ποσοστό ικανοποίησης των πολιτών από την κυβερνητική διαχείριση της κρίσης. Τα παραπάνω δείχνουν αφενός ότι για μεγάλο μέρος των πολιτών δεν υπάρχει ενότητα μεταξύ δημόσιας υγείας – πολιτικής προστασίας – κυβέρνησης, αφετέρου ότι η αξιολόγηση της επίδοσης της κυβέρνησης μοιάζει να υπολείπεται των εντυπώσεων που είχαν καλλιεργηθεί σχετικά με την επάρκειά της στη διαχείριση της κρίσης.

Ο σχετικά υψηλός δείκτης για τις επιχειρήσεις μπορεί να εξηγηθεί από τη λειτουργία κάποιων επιχειρήσεων εντός της κρίσης που στήριξαν τις ανάγκες των νοικοκυριών (σούπερ μάρκετ, φαρμακεία, αρτοποιεία κ.λπ.), ενώ ο δείκτης για τα κόμματα απηχεί τη γενικότερη, πολλαπλά διαπιστωμένη, επιφυλακτικότητα απέναντι στους κομματικούς σχηματισμούς. Ο χαμηλός δείκτης για τα ΜΜΕ είναι ενδεικτικός του απόηχου της διαχείρισης των χρηματοδοτήσεων προς αυτά (βλ. «λίστα Πέτσα»), αλλά είναι και εκδήλωση της εδραιωμένης δυσπιστίας απέναντι στα ΜΜΕ, ακόμη και σε μια περίοδο κατά την οποία αυτά ήταν η βασική πηγή πληροφόρησης για την πανδημία. Τέλος, το πολύ χαμηλό ποσοστό για την Εκκλησία –που έρχεται σε αντίθεση με τις πάγιες θετικές αξιολογήσεις του θεσμού– είναι ενδεχομένως αποτύπωση των εντυπώσεων που δημιούργησαν οι παλινωδίες σχετικά με τη λειτουργία των ναών και τη Θεία Κοινωνία στην περίοδο της πανδημίας.

Κατ' αντιστοιχία, στους εν γένει δείκτες εμπιστοσύνης σε θεσμούς την υψηλότερη επίδοση σημειώνουν το πανεπιστήμιο και ο στρατός (6,00) και ακολουθούν το σχολείο (5,80), η αστυνομία (5,20), η κυβέρνηση (4,80), οι δημόσιες υπηρεσίες και οι επιχειρήσεις (4,70), η τοπική αυτοδιοίκηση (4,20), το κοινοβούλιο (3,90), τα κοινωνικά κινήματα (3,50), η Εκκλησία (3,00), τα πολιτικά κόμματα (2,90), οι ΜΚΟ (2,20) και τα συνδικάτα (2,00). Αξιοσημείωτοι είναι οι σχετικά αυξημένοι δείκτες εμπιστοσύνης για την κυβέρνηση, το στρατό και τις δημόσιες υπηρεσίες, απότοκο της επιτυχημένης διαχείρισης της πανδημικής κρίσης, αλλά και της διαχείρισης –για το στρατό κυρίως– της προσφυγικής κρίσης στον Έβρο. Ο χαμηλός δείκτης εμπιστοσύνης προς την Εκκλησία μπορεί να αποδοθεί στους λόγους που αναφέρθηκαν πιο πάνω.

Περιοριστικά μέτρα και ατομικές ελευθερίες

Στο τελευταίο μέρος της ανάλυσης της έρευνας τα ευρήματα που αναλύονται σχετίζονται με ερωτήματα που αφορούν την επίδραση της διαχείρισης της πανδημικής κρίσης στις ατομικές ελευθερίες και τη δημοκρατία. Πρόκειται για μια θεματική που θα συνεχίσει να απασχολεί τον δημόσιο διάλογο τους επόμενους μήνες. Σε ποιο βαθμό η «κατάσταση εξαιρέσης» θα είναι μια προσωρινή συνθήκη και τι είδους επιδράσεις θα έχει αυτή στη σχέση του κράτους με τους πολίτες; Συνειδητοποιούν οι πολίτες τι διακυβεύεται ή εμφανίζονται έτοιμοι να «θυσιάσουν» δικαιώματα και ελευθερίες για λόγους υγείας;

Το 61% των ερωτώμενων αρνείται ότι τα μέτρα που λαμβάνονται θέτουν σε κίνδυνο τη δημοκρατία (83% των «δεξιών» και 65% των «κεντρών»), ενώ το 37% τα θεωρεί επικίνδυνα (68% των «αριστερών»). Ωστόσο, στο ερώτημα εάν τα περιοριστικά μέτρα και τα μέτρα επιτήρησης θέτουν σε κίνδυνο τις ατομικές ελευθερίες το 51% ήταν μεν αρνητικό (74% των «δεξιών» και 56% των «κεντρών»), αλλά ένα μεγάλο ποσοστό, της τάξης του 48%, αναγνώρισε την ύπαρξη του κινδύνου (79% των αριστερών», 43% των «κεντρών», 26% των «δεξιών» και 50% των «αδιάφορων»). Φαίνεται, επομένως, ότι οι πολίτες

προσλαμβάνουν με διαφορετικό τρόπο τον κίνδυνο απέναντι στη δημοκρατία και εκείνον απέναντι στις ατομικές ελευθερίες.

Αυτό ενδεχομένως απορρέει από μια διαδικαστική κατανόηση της δημοκρατίας και από μια ουσιοκρατική κατανόηση των ατομικών ελευθεριών (ή από μια αναγνώριση των ατομικών ελευθεριών ως υψηλότερου –ή έστω πιο ευπρόσβλητου– αγαθού σε σχέση με τη δημοκρατία, που θεωρείται εδραιωμένη). Κατ' αντιστοιχία, στο ερώτημα εάν θα ήταν διατεθειμένοι να παραχωρήσουν μέρος της προσωπικής τους ελευθερίας για τον έγκαιρο εντοπισμό και την ιχνηλάτηση νέων κρουσμάτων, το 52% των πολιτών αποκρίθηκε θετικά και το 46% αρνητικά.

Από τα παραπάνω προκύπτει ένας ακόμη «διχασμός», καθότι *μια ισχυρή, αν και μειοψηφική, μερίδα της κοινής γνώμης ανθίσταται στο ενδεχόμενο εκχώρησης βαθμών ελευθερίας, αξιολογώντας ως υπαρκτό τον κίνδυνο περιστολής των ατομικών δικαιωμάτων*. Φαίνεται λοιπόν ότι η νομιμοποίηση της παράτασης μιας οιονεί κατάστασης έκτακτης ανάγκης δεν είναι και τόσο αυτονόητη, καθώς τόσο ο φόβος επιδείνωσης της οικονομικής τους κατάστασης όσο και ο προβληματισμός των πολιτών απέναντι στο ενδεχόμενο συρρίκνωσης των ατομικών τους ελευθεριών φαίνεται πως λειτουργούν σε βάρος της ανεπιφύλακτης υποστήριξης των περιοριστικών μέτρων, ακόμη κι αν αυτά διακηρυκτικά αφορούν την προστασία του αγαθού της υγείας και της ζωής.

Επίσης, η δεξίωση των περιοριστικών μέτρων, όσο και αν λογίζεται αναγκαία για την υγειονομική ομαλότητα, δεν παύει να συνοδεύεται από κριτικές αποτιμήσεις. Μεγάλο μέρος της κοινωνίας κατανοεί ως ενός σημείου τα επίδικα, αποδέχεται την αναγκαιότητα αντιμετώπισης της πανδημίας, αλλά δεν διατίθεται να ανεχθεί τέτοιους περιορισμούς εσαεί. Από την άλλη πλευρά, τα υψηλά ποσοστά των αρνητικών απαντήσεων στο ερώτημα εάν το lockdown αποτελεί κίνδυνο για τη δημοκρατία και τις ατομικές ελευθερίες, όπως και η υψηλή διαθεσιμότητα για παραχώρηση προσωπικής ελευθερίας, δείχνουν ότι ενδεχομένως η οριακή πλειοψηφία της κοινωνίας εμπιστεύεται

το κράτος και το αντιλαμβάνεται ως «ύστατο καταφύγιο», ακόμη και όταν οι αποφάσεις του είναι αμφισβητήσιμες.

Συμπεράσματα

1. Είναι σαφές ότι η εμπειρία του εγκλεισμού λόγω των περιοριστικών μέτρων, αλλά και οι συνολικές επιπτώσεις της πανδημικής κρίσης στις οικονομίες, αφήνουν ένα ισχυρό αποτύπωμα στις προσλήψεις των πολιτών. Ιδίως στην Ελλάδα, η μακρόχρονη κρίση έχει εξοικειώσει την κοινή γνώμη σε συνθήκες αβεβαιότητας και ανησυχίας για το μέλλον και, ως εκ τούτου, φαίνεται πως οι αρνητικές οικονομικές εκτιμήσεις δεν έχουν προς το παρόν εξελιχθεί σε μεταβαλλόμενες πολιτικές προτιμήσεις. Η διαχείριση του υγειονομικού σκέλους της πανδημικής κρίσης έχει διαμορφώσει όρους ανοχής προς την κυβέρνηση, παρά ταύτα υπάρχει προβληματισμός για το σκέλος της οικονομικής διαχείρισης της κρίσης. Στο βαθμό λοιπόν που το οικονομικό σκέλος βρεθεί στο απόλυτο επίκεντρο της δημόσιας συζήτησης, υπάρχουν ισχυρές ενδείξεις ότι η κοινή γνώμη θα αρχίσει να αποκόπτεται από τις θετικές στάσεις της επιτυχούς υγειονομικής διαχείρισης με ό,τι αυτό μπορεί να σημαίνει σε επίπεδο πολιτικών στάσεων.
2. Είναι επίσης σαφές ότι η πανδημική κρίση επηρέασε τις αποτιμήσεις για διάφορους θεσμούς. Παρότι δεν φαίνεται να υπάρχει κάποια μετατόπιση στην αντιμετώπιση του εν γένει ρόλου του κράτους, σίγουρα το κύρος του ΕΣΥ είναι υψηλό, όπως επίσης και η πεποίθηση ότι το σύστημα δημόσιας υγείας είναι η πλέον αξιόπιστη απάντηση σε τέτοιου είδους υγειονομικές κρίσεις. Από εκεί και πέρα, η διάχυτη αβεβαιότητα φαίνεται πως μεταφράζεται σε εργασιακή ανασφάλεια, κάτι που εξηγεί την επιμονή των ερωτώμενων στο να προσδιορίζουν τα εργασιακά ζητήματα ως κεντρικά για την επόμενη μέρα. Είναι βέβαιο ότι η τηλεργασία, η εκ περιτροπής εργασία, αλλά και η επερχόμενη ανεργία προοικονομούν αρνητικές εξελίξεις στο εργασιακό πεδίο, τις οποίες αναγνωρίζουν και για τις οποίες ανησυχούν οι πολίτες.

3. Παρά ταύτα, προς το παρόν, το υγειονομικό ζήτημα παραμένει κεντρικό, στο βαθμό που ακόμα δεν έχουν βρεθεί θεραπείες ή εμβόλια τα οποία θα αναιρούσαν το επείγον των μέτρων κοινωνικής αποστασιοποίησης. Οι πολίτες εξακολουθούν να ανησυχούν για ένα δεύτερο κύμα, προβληματίζονται για τις συνέπειες της άρσης των μέτρων, αποδέχονται την πιθανότητα ενός νέου lockdown. Στο ισοζύγιο υγείας και οικονομίας φαίνεται πως επικρατεί προς το παρόν η υγεία, αν και υπάρχουν ενδείξεις ότι τυχόν επιδείνωση της οικονομικής κατάστασης θα μεταβάλει πιθανόν τα δεδομένα.
4. Οι τοποθετήσεις «αριστερών», «κεντρώων» και «δεξιών» υποδεικνύουν ότι η ιδεολογία παίζει σημαντικό ρόλο σε ορισμένες προτιμήσεις –ιδίως σε ό,τι αφορά ζητήματα ελευθεριών και δημοκρατίας–, ωστόσο υπάρχουν και θέματα στα οποία διαπιστώνεται μια ιδιόμορφη διαπαραταξιακή συναίνεση. Από τη μια, η αναγνώριση του ρόλου του ΕΣΥ και της ανάγκης ενίσχυσης του και, από την άλλη, η συμφωνία γύρω από τη μη αύξηση της φορολογίας δείχνουν ότι δεν εμφανίζεται στην πλειονότητα μια καθαρή φιλο-κρατική ή αντι-κρατικιστική στάση. Αυτή η αντίφαση συμπυκνώνει επί της ουσίας τις επιμέρους διαχρονικές αντιφάσεις ως προς το ρόλο του κράτους στον ελληνικό κοινωνικό σχηματισμό.
5. Τέλος, το ζήτημα των επιπτώσεων μιας παράτασης της «κατάστασης εξαίρεσης» στη δημοκρατία και τις ατομικές ελευθερίες φαίνεται πως θα απασχολήσει τη δημόσια συζήτηση στους επόμενους μήνες, όσο μάλιστα δεν λαμβάνουν τέλος τα περιοριστικά μέτρα. Η πλούσια συζήτηση μεταξύ συνταγματολόγων, οι οποίοι επιχειρούν να προσεγγίσουν την κανονιστική πλευρά των εν λόγω μέτρων, αναπόφευκτα θα εμπλουτιστεί από παρόμοιες συζητήσεις στη δημοκρατική θεωρία και τις κοινωνικές επιστήμες εν γένει³. Το εάν

³ Βλ. ενδεικτικά Γ. Χαράλαμπος, «Πολιτότητα κατ' εξαίρεση: Η ο Κορονοϊός πέραν από τη συνταγματολογία», 27.03.2020 διαθέσιμο στο <https://dikaiosyni.com/katigories/arthra/politotita-kat-exairesi-i-o-koronoios-peran-apol-tin->

μια σειρά πολιτικών αποφάσεων είναι πιθανό να απειλήσει τη δημοκρατία και τις ατομικές ελευθερίες είναι ένα ερώτημα η απάντηση στο οποίο σχετίζεται με τις αξιακές προτεραιότητες κάθε πολίτη αλλά και με το ιδεολογικό πλαίσιο εντός του οποίου διαμορφώνει τις απόψεις η κοινωνία στο σύνολό της⁴. Η συγκυρία, το επειγόν της αντιμετώπισης της κρίσης στο παρόν και η συλλογική αβεβαιότητα για το μέλλον συνιστούν μεν κρίσιμους παράγοντες για τη διαμόρφωση στάσεων, ωστόσο πιο μόνιμες αντιλήψεις (αξιακές, ιδεολογικές) φαίνεται να διαδραματίζουν πιο καθοριστικό ρόλο. Ανακύπτουν λοιπόν, διαμορφώνοντας το έδαφος για περαιτέρω έρευνα, μια σειρά κρίσιμα ερωτήματα: Επιβεβαιώνεται η περίφημη «συντηρητική στροφή» της ελληνικής κοινωνίας; Διαμορφώνεται ένας ισχυρός «αυταρχικός» άξονας στην ελληνική κοινή γνώμη, ήδη από την περίοδο πριν την πανδημική κρίση; Ποιος ο ρόλος της διαφωνίας σε αυτό το πλαίσιο; Αυτά και άλλα ερωτήματα θα αποτελέσουν υλικό και θα εξεταστούν σε επόμενο χρόνο στη σειρά ερευνών κοινής γνώμης που θα υλοποιήσει το **ΕΝΑ** το επόμενο διάστημα.

syntagmatologia/?fbclid=IwAR105juRjdphoq_zSOSfNfOyE2abpQZw3yqYs0kcsucyKU-gtVFYaFAR9pw. Βλ. επίσης τον ιστότοπο <https://www.democratic-decay.org/>.

⁴ Για την ιδεολογική διάσταση της κρίσης βλ. Γ. Σταυρακάκης, «Ιδεολογικές όψεις της υγειονομικής κρίσης COVID 19», 4 Μαΐου 2020 διαθέσιμο στο <https://poulantzas.gr/yliko/giannis-stavarakakis-ideologikes-opsis-tis-ygionomikis-krisis-covid19/>